

Выдзяляюцца пяць падтыпаў спецыяльна-выніковага СДД: дыстрыбутыўны (бел. *аб'-ехаць* – рус. *объ-ехать*), інтэнсіўны (бел. *вы-бегаць-ца* – рус. *вы-бегать-ся*), камплетыўны (бел. *да-ездзіць* – рус. *до-ездить*), накапляльна-сумарны (бел. *на-ездзіць* – рус. *на-ездить*) і тэрмінатыўны (бел. *пра-пець* – рус. *про-петь*).

Такім чынам, прымяненне адзінай сістэмы класіфікацыі характарызавааных і нехарактарызавааных СДД дазваляе выявіць адносіны паміж значэннямі спосабаў дзеяння, а таксама ўздзеянне гэтых адносін на схільнасці дзеясловаў да відаўтварэння.

Літаратура

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова. М., 1976.
2. Agrell S. Przedrostki postaciowe czasowników polskich. Kraków, 1918. 622 s. [Отрывок в русском переводе]: Вопросы глагольного вида. М., 1962.
3. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. Л., 1967.
4. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. Л., 1971.
5. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени. СПб., 1999.
6. Есперсен. Философия грамматики: Пер. с англ. М., 1958.
7. Кухтенкова Г.Г. Способы действия и их влияние на вид глагола // Вопросы современного русского языка. Вып. 1. Челябинск, 1966.
8. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. Л., 1984.
9. Русская грамматика / Редкол.: Н.Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Т. 1: Фонетика. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. М.: Наука, 1980.
10. Сигалов П.С. Задачи и возможности сопоставительного и сравнительно-исторического изучения способов действия славянского глагола // Вопросы сопоставительной аспектологии. Л., 1978.
11. Храковский В.С. Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений // Аспектуальность и средства её выражения. Вопросы русской аспектологии. Тарту, 1980.
12. Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола. Таллинн, 1983.

І.І. Караткевіч

ЗМЕНИ Ў СІНАНІМІЧНЫХ РАДАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКІ (паводле слоўнікаў М. Гарэцкага)

Адным з асноўных працэсаў, які закрануў беларускую лексічную сістэму, можна лічыць размежаванне стылістычных пластоў як паказчык варыянтнасці словаўжывання, паколькі функцыянальна-стылістычная афарбоўка слоў абумоўлена грамадскім характарам мовы. Гэта значыць,

што грамадска-палітычная атмасфера, у якой развіваецца тая ці іншая мова, можа вызначыць тыпы і мадэлі ўжывання адзінак гэтай мовы, павышаць або зніжаць пазнавальнае, каштоўнаснае значэнне гэтых адзінак, а таксама ўплываць на іх функцыі.

Дынаміка семантычных змен лексем, прапанаваных у лексікаграфічных даведніках М. Гарэцкага і яго суаўтараў, лепш за ўсё прасочваецца ў параўнанні з матэрыялам сучасных нарматыўных слоўнікаў, якія адлюстроўваюць якасныя змены мовы, абумоўленыя ўплывам і ўзаемадзеяннем шматлікіх знешніх фактараў з унутранымі заканамернасцямі моўнага развіцця. Гэтае ўзаемадзеянне праявілася ў форме папаўнення лексікі новымі словамі і ў форме выпрацоўкі і стабілізацыі функцыянальных стыляў беларускай літаратурнай мовы, у выніку чаго адбыліся зрухі ў межах сінанімічных радоў і ўвогуле пластоў лексікі.

Аналіз слоўнікаў М. Гарэцкага дае матэрыял для вызначэння пераходу пэўных тагачасных лексем у разрад сродкаў функцыянальна абмежаванага ўжытку. Прычым невялікі аб'ём і практычныя мэты складання (арыентацыя на паўсядзённае выкарыстанне лексем) беларускіх лексікаграфічных крыніц першых паслярэвалюцыйных гадоў абумовілі наяўнасць малой колькасці слоў, нейтральных з эмацыянальна-экспрэсіўнага пункту гледжання, якія затым перайшлі ў разрад афіцыйных, кніжных або спецыяльных і набылі адпаведныя паметы:

скрижаль – *табліца* ПРБС, 215; ПРБС-2, 153; (кніжн.). 1. Дошка, пліта з напісаным на ёй тэкстам (пераважна свяшчэнным, культавым). 2. перан. Пра тое, што захоўвае, куды занесены памятныя падзеі, даты, імёны і пад. ТСБМ-5/1, 185; ТСБЛМ, 605; **действующий** – *чынны* ПРБС, 45; ПРБС-2, 35; (кніжн.). 1. Дзейсны, актыўны. 2. Важны, салідны ТСБМ-5/2, 328; ТСБЛМ, 750; **лажа** – *плата за размен денег* НБМС, 134; **лаж** (спец.). Павышэнне рыначнага курсу грашовых знакаў, каштоўных папер і вэксяляў у параўнанні з іх намінальнай вартасцю; розніца, якая бярэцца пры размене адной манеты на другую. [ад іт. *laggio*] ТСБМ-3, 13; **дажывотны** – *пожизненный* ПРБС, 167; ПРБС-2, 119; **дажыццё** (афіц.). Час, які застаецца жыць да смерці ТСБЛМ, 165.

І наадварот, перамяшчэнні ў сінанімічных радах, абумоўленыя зменамі якасных характарыстык прадметаў і дзеянняў і іх выразнай семантычнай экспрэсіўнасцю, абумовілі зніжэнне стылістычнай ужывальнасці пэўных слоў і набыццё імі статусу размоўных (паколькі ў лексікаграфічных крыніцах 20-х гадоў стылістычная прыналежнасць лексем не ўказвалася або ўказвалася надзвычай рэдка, то тыя словы, якія

не мелі стылістычных памет, мяркуюцца як нейтральныя. Перамяшчэнні ўнутры сінанімічных радоў аналізуюцца ў параўнанні з матэрыяламі сучасных слоўнікаў: ТСБМ, ТСБЛМ). Гэта словы наступных прадметна-тэматычных груп:

- рэаліі побыту і жыццядзейнасці чалавека: **кантар** – *гиря* МБС, 30; ПРБС, 39; ПРБС-2, 31; ТСБМ-2, 620; ТСБЛМ, 274; **нагавіцы** – *панталоны, брюки* ПРБС, 147; ПРБС-2, 105; ПРБС, 20; ТСБМ-3, 224; ТСБЛМ, 360; **пушка** – *коробка, баул* МБС, 67; ПРБС-12; ПРБС, 84; ТСБМ-4, 528; ТСБЛМ, 527;

- характарыстыкі чалавека: **наступнік** – *наследник, преемник* МБС, 82; НБМС, 157; ПРБС, 107; ПРБС-2, 79; ПРБС, 181; ПРБС-2, 128; ТСБМ-3, 317; **шпег** – *шпион, соглядатай* МБС, 143; ПРБС, 251; ПРБС-2, 177; НБМС, 256; ТСБМ-5/2, 388; ТСБЛМ, 761;

- назвы грамадскіх і прававых з’яў: **пазычка** – *ссуда* ПРБС, 224; ПРБС-2, 158; ТСБМ-3, 604; **радоўка** – *очередь* МБС, 99; ТСБМ-4, 556; ТСБЛМ, 533;

- характарыстыкі разумовых працэсаў і фізічнага стану: **лятунак** – *мечта* МБС, 75; НБМС, 140; ТСБМ-3, 76; **рахуба** – *расчет, смысл* НБМС, 202; ТСБМ-4, 706; ТСБЛМ, 562; **турбацыя** – *беспокойство* МБС, 10; ТСБМ-5/1, 554;

- абазначэнні прыродных з’яў: **сухмень** – *засуха, бездождие* НБМС, 224; ПРБС, 65; ПРБС, 13; ПРБС-2, 12; ПРБС-2, 49; ТСБМ-5/1, 399; ТСБЛМ, 640; **хлюпа** – *слякоть* ПРБС, 217; ПРБС-2, 154; ТСБМ-5/2, 203; ТСБМ-5/2, 204;

- знешнія або якасныя прыметы з указаннем на функцыянальны ўласцівасці: **волкі** – *сырой* ПРБС, 228; ПРБС-2, 162; ТСБМ-1, 503–504; ТСБЛМ, 116; **ліпнёвы** – *июльский* МБС, 61; ПРБС, 76; ПРБС-2, 57; ТСБМ-3, 48; **пекны** – *красивый* ПРБС, 85; ТСБМ-4, 153;

- абазначэнні фізічных дзеянняў, станаў і працэсаў: **галадаваць** – *голодать* ПРБС, 40; ПРБС-2, 32; ТСБМ-2, 16; **дэклараваць** – *обещать* МБС, 92; ТСБЛМ, 167; **набрацца** – *сочетаться браком* ПРБС, 222; ПРБС-2, 157; ТСБМ-3, 465;

- абстрактныя і канкрэтныя прыметы: **відочна** – *очевидно, видимо, наяву, явно* МБС, 99; ПРБС, 25; ПРБС-2, 20; ПРБС, 109; ПРБС, 254; ТСБМ-1, 488; **распачліва** – *отчаянно* ПРБС, 144; ТСБМ-4, 662; **шчасна** – *счастливо* НБМС, 258; ТСБМ-5/2, 417; ТСБЛМ, 766.

Аднак нельга лічыць, што змены ў сінанімічных радах беларускай лексікі можна прасачыць толькі на прыкладзе лексем, зарэгістраваных

слоўнікамі 20-х гадоў. Перамяшчэнні ў межах стылістычных пластоў за нязначны часавы прамежак фіксуюць і слоўнікі сучаснай беларускай мовы. Пры гэтым некаторыя абласныя словы, якія маюць літаратурны эквівалент і абазначаюць прадметы побыту, перайшлі ў разрад размоўных, што тлумачыцца пашырэннем арэалу іх функцыянавання:

драбы – дроги; ребра, кости НБМС, 78; ПРБС, 50; ПРБС-2, 39; (абл.). Рэбры ТСБМ-2, 193; (разм.). 1. Рэбры, косці. 2. Унутраная апорная частка чаго-н.; каркас, касцяк ТСБЛМ, 182; **ляха** – след, где ложится зерно при посеве, гряда НБМС, 140; (абл.). Невялікая градка ТСБМ-3, 76; (разм.). Широкая града ў агародзе ТСБЛМ, 326; **мятлік** – мотылек, бабочка МБС, 77; ПРБС, 10; ПРБС, 100; (абл.). Матылёк ТСБМ-3, 195; матылёк (разм.). ТСБЛМ, 355; **строп** – место под самой кровлей; переносно – самая кровля или ее устои НБМС, 221; (абл.). Стык бакоў страхі ТСБМ-5/1, 344; (разм.). Стык бакоў страхі; вільчак ТСБЛМ, 631; **хаплівы** – суетливый, торопливый, алчный, жадный НБМС, 245; **хапацца** (абл.). Спяшацца рабіць што-н., пераходзячы ад адной справы да другой (разм.) ТСБЛМ, 718.

Слова ж **дуроны** з’явілася прыкладам адваротнай з’явы – тэрытарыяльнага і функцыянальнага абмежавання ўжывання лексемы: **дуронства** – озорство ПРБС-2, 94; **дуроны** (разм.). Свавольны, гарэзлівы ТСБМ-2, 211; (абл.). Свавольны, гарэзлівы ТСБЛМ, 187.

Прыватным выпадкам адлюстравання развіцця сінанімікі беларускай мовы з’яўляецца і розная стылістычная маркіраванасць форм аднаго і таго ж слова: **смяхотны** – юмористический; смешливый НБМС, 227; (разм.). Тое, што і смехатворны ТСБМ-5/1, 226; **смяхота** (абл.). Смехата ТСБМ-5/1, 225-226; **тнуць** –дохнуть, поведать НБМС, 234; **тнуць** (перан. абл.). Пранізваць, прабіраць (пра холад, вецер, боль і пад.) ТСБМ-5/1, 492; **тхаць** (разм.). Патыхаць, веяць чым-н. ТСБМ-5/1, 560.

Спіс прынятых скарачэнняў

МБС – Гарэцкі М., Гарэцкі Г. Маскоўска-беларускі слоўнік. Выд. 2-е, з папр. і вялікімі дадат. Вільня: Б .в., 1920. 144 с.

НБМС – Гарэцкі М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік / Рэд. Я. Станкеўчыка. Выд. 2-е, стэр. Вільня: Друк. “Віленскага выдавецтва”, 1921. 264 с.

ПРБС – Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. Мінск: Белтрэстдрук, 1924. 261 с.

ПРБС-2 – Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. Выд. 2-е, выпр. і дап. Мінск: ДВБ, 1926. 192 с.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў / Пад рэд.: М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. Мінск: Бел. Энцыкл., 1996. 783 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). Т. 1–5. Мінск: Бел. сав. энцыкл., 1977–1984.